

4. Боровская М.А. Сравнительный анализ систем стимулирования персонала высших учебных заведений / М.А. Боровская, М.А. Масыч, М.Р. Бечвая // *Материалы международной научно-практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании»*. – Одесса: Купrienko, 2012. – Вып. 4. – Т. 29. – С. 80–84.
5. Бечвая М.Р. Технология оценки результативности научно-образовательной деятельности научно-педагогических работников в сфере высшего образования / М.Р. Бечвая // *Вопросы регулирования экономики*. – 2015. – Т. 6. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/>.
6. Соколов М. Академическая репутация / М. Соколов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://postnauka.ru/video/425>.

УДК 330.101.54:330.13

Котис Н.В., к. е. н., доцент
кафедри менеджменту та публічного управління
Тернопільський національний економічний університет

ОЦІНКА ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СЕКТОРУ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Котис Н.В. Оцінка інституційного забезпечення розвитку сектору домогосподарств. У статті розглянуто сутність інституційного середовища сектору домогосподарств та визначено інституційні фактори, які впливають на функціонування домогосподарств. Проаналізовано проблеми та наслідки інституційних змін та їхній вплив на розвиток сектору домогосподарств. Запропоновано заходи, які сприятимуть покращенню інституційного забезпечення розвитку домогосподарств.

Ключові слова: домогосподарство, сектор домогосподарств, інститут, інституція, інституційне середовище, інституційне забезпечення, інституційний вплив.

Котыс Н.В. Оценка институционального обеспечения развития сектора домохозяйств. В статье рассмотрена сущность институциональной среды сектора домохозяйств и определены институциональные факторы, влияющие на функционирование домохозяйств. Проанализированы проблемы и последствия институциональных изменений и их влияние на развитие сектора домохозяйств. Предложены мероприятия, способствующие улучшению институционального обеспечения развития домохозяйств.

Ключевые слова: домохозяйство, сектор домохозяйств, институт, институция, институциональная среда, институциональное обеспечение, институциональное влияние.

Kotys N.V. The assessment of the institutional support of development of the household sector. The article deals with the essence of the institutional environment of the household sector and determines the institutional factors which affect functioning households. The problems and consequences of institutional changes and their influence on the development of the household sector are analyzed. The measures to promote improvement of the institutional support of households are offered.

Keywords: household, household sector, institute, institution, institutional environment, institutional support, institutional influence.

Постановка проблеми. Практика формування нових ринкових відносин показала, що на результати функціонування всіх суб'єктів національної економіки, у тому числі й сектору домогосподарств, суттєвий вплив має інституційне середовище, тому для формування домогосподарства ринкового типу, що забезпечить ефективний розвиток сектору домогосподарств у цілому, необхідне забезпечення оптимального інституційного середовища, в якому зменшується економічна залежність домогосподарств від держави та відбувається відмова від традиційної установки на неадресну державну підтримку домогосподарств. У зв'язку із цим актуалізується питання

аналізу та оцінки інституційного забезпечення розвитку сектору домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі на дослідженнях інституційного середовища в перехідній економіці зосереджували увагу такі вчені, як: Амоша О., Бьюкенен Дж., Варналій З., Ватаманюк З., Вебер М., Веблен Т., Вільямсон О., Вольчик В., Гайдай Г., Геєць В., Девіс Л., Дерябіна М., Долішній М., Зухба О., Капелюшников Р., Клейнер Г., Коуз Р., Кредісов В., Кузьмінов Я., Лагутін В., Латов Ю., Мельник А., Норт Д., Нуреев Р., Окслі Дж., Олейник А., Полтерович В., Радаєв В., Ходжсон Дж., Чухно А.,

Яременко О. та ін. Окремі аспекти функціонування домогосподарств та його взаємодію з іншими суб'єктами економічної системи вивчали: Барсукова С., Боднар І., Болотіна Є., Бочан І., Жеребін В., Кізіма Т., Колот А., Литвак М., Лібанова Л., Мандибур В., Манохіна Н., Панчишин С., Ревенко А., Романов А., Савлук М., Слюсар Л., Сурінов А., Тютюнникова С., Федірко Н. та ін.

Незважаючи на теоретичну цінність і практичну значимість напрацювань теоретико-методичного та практичного характеру вищезазначених науковців, проблематика інституційного забезпечення розвитку сектору домогосподарств досі залишається малодослідженою, потребує уточнення та подальшого розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності інституційного середовища сектору домогосподарств, аналіз інституційних факторів, які впливають на функціонування домогосподарств, оцінка та вдосконалення інституційного забезпечення їх розвитку.

Виклад основних результатів. У широкому розумінні інститути – це сукупність створених людьми формальних та неформальних правил, які встановлюють межі діяльності економічних суб'єктів [1, с. 14]. Інститути утворюють полісистемну структуру інституційного забезпечення, що визначає комплекс майбутніх стратегій поведінки суб'єктів економіки – домогосподарств.

Інституційна структура національного господарства на всіх її рівнях має безпосереднє значення для розвитку сектору домогосподарств та економіки в цілому (табл. 1). Головні аргументи, які це підтверджують, такі:

– економічні інститути безпосередньо впливають на розвиток домогосподарств, оскільки вони формують систему ключових економічних мотивацій у суспільстві, сприяють інвестуванню в людський та інтелектуальний капітал, інновації, організацію виробничого процесу тощо, а також виступають основою для економічного зростання, ефективного розподілу ресурсів, економічного багатства домогосподарств [2, с. 123–126];

– політичними інститутами плануються та реалізуються економічні заходи на загальнодержавному рівні. Економічний розвиток держави напряму залежить, не лише від її політичного ладу, але й від окремих політиків, які фактично вирішують більшість важливих питань. Унаслідок монополії влади досить важко забезпечити ефективну роботу економічних інститутів, які повинні гарантувати економічну безпеку, захист приватної власності, рівномірний розподіл доходів та суспільних благ між домогосподарствами тощо. Слід відзначити велике різноманіття політичних інституцій – від множини правових характеристик й інституційних конструкцій і типів виборчих систем, правил створення політичних партій та опозиції до норм та заходів, які

забезпечують політичну стабільність і збалансованість у країні.

Таблиця 1

Інституційні фактори, які впливають на розвиток сектору домогосподарств

Умови	Обставини та фактори
Загальні	Домінуюча ідея або суспільна думка, історичний розвиток суспільства
Соціальні та психологічні	Характеристика суспільства, яке еволюціонує, психологічні риси населення особлива роль національної культури, ментальність домогосподарств
Політичні	Якість конституції та методів кооперації між державою, бізнесом, політичною культурою, неформальними правилами та традиціями
Економічні	Правила, які визначають ефективні і неефективні види діяльності, чітко визначені права власності, функції і соціальні правила торгівлі, ефективність банківської та фінансової систем, відповідні методи управління ризиками та страхова система, загальноприйнята система податків, децентралізована економічна система, формальні економічні інститути, які позитивно впливають на довгострокове зростання

Джерело: складено на основі [3, с. 8]

Інституційне забезпечення розвитку сектору домогосподарств слід уважати стійкою системою взаємозв'язків і взаємодії економічних суб'єктів різних типів та рівнів, кінцевим результатом яких є збалансоване функціонування даного сектору. Однак стійка функціональна взаємодія можлива лише у визначеній системі інституціональних координат, тому такий механізм, окрім економічних суб'єктів та забезпечення їх діяльності на різних ринках, включає також і взаємозв'язок цієї діяльності із системою суспільних інститутів.

Економічні суб'єкти виявляють попит не тільки на товари та послуги, але й на інституції. Рівність попиту і пропозиції на ринку інститутів є такою ж необхідною основою макроекономічної рівноваги, як і рівноваги на ринках товарів та послуг, ресурсів, грошей. Таким чином, розвиток сектору домогосподарств регулюється, з одного боку, відповідними соціально-економічними інститутами, а з іншого – діяльністю самих економічних суб'єктів.

У сучасних умовах, урахувавши значні зміни громадських інститутів, необхідне вивчення буденної діяльності домогосподарств, які, не маючи гарантованих стратегій покращення добробуту, намагаються боротися з обставинами, які постійно змінюються, й адаптуватися до них, використовуючи

наявні ресурси і спираючись на здобутий досвід. Сьогодні домогосподарства виступають у ролі соціальних критиків інститутів, виявляють їх дисфункції, вказують на необхідність відповідних змін.

Зміни інституціонального простору мають значний вплив на спектр вибору цілей економічних суб'єктів і способів їх досягнення. По-різному реагуючи на нову ситуацію (підтримуючи інституціональні інновації чи протидіючи їм, оцінюючи їх як тимчасові чи стійкі, як легітимні чи не легітимні), домогосподарства зі свого боку впливають на правила гри, при цьому вступаючи в певну соціальну взаємодію [4, с. 32].

Реформування інституціонально-правового простору формально задіяло нові правила, які відкривають нові можливості для домогосподарств у виборі і досягненні життєвих цілей та інтересів, зокрема: відкриття власної справи та запровадження підприємницької діяльності, працевлаштування ще на кількох роботах, окрім основної, купівля і володіння приватними житлом і землею, зберігання заощаджень в іноземній валюті, вільний виїзд за кордон для навчання чи роботи тощо.

Інституціоналізація господарської системи позитивно впливає на добробут домогосподарств, що зумовлює особливу роль новостворених інститутів у формуванні належного рівня життя населення та розвитку сектору домогосподарств, яка полягає у такому:

- по-перше, інститути надають соціально-економічну визначеність проблемам і перевагам, які лежать в основі раціонального вибору, що є найбільш ефективним механізмом використання обмежених ресурсів. Оскільки дохід, споживання, заощадження характеризують певні історично складені стандарти і норми споживацької поведінки, то для них характерна виражена соціально-інституціональна прив'язка. Одна і та ж людина в різних інституційних системах може демонструвати достатньо варіативний рівень споживання і заощаджень. У зв'язку із цим виникає необхідність інституціональної визначеності зазначених категорій;

- по-друге, інститути визначають статуси економічних суб'єктів, надаючи визначеність критеріям раціонального вибору. Суб'єкт, який сам до кінця не визначився, не здатний планувати свої видатки і прибутки на основі критерію максимізації корисності на довгострокових інтервалах. Тому інституційна динаміка перехідної системи у напрямі більш-менш чіткої і стабільної ідентифікації суб'єктів є безперечною передумовою поступової актуалізації моделі раціональної поведінки – максимізації корисності шляхом досягнення міжгалузевої бюджетної рівноваги;

- по-третє, інститути знижують соціально-економічні ризики життєдіяльності, що є фактором підвищення економічної активності домогосподарств за рахунок скорочення ролі авторитарних механізмів самозабезпечення та виживання. Систематична господарська діяльність, яка реалізує механізми

оптимального розподілу ресурсів, можлива лише на основі розвинених і добре зв'язаних один з одним ринкових інститутів.

На етапі інтенсивного збагачення інституціональної системи розвиток домогосподарств є функцією не тільки рівня виробництва ВВП на душу населення, а й національної макроекономічної структури. Важливу роль тут відіграє реальний рівень розвитку інституціональних механізмів сектору домогосподарств та їх взаємодія з іншими інституціональними блоками господарюючої системи за сприяння ринкових (ринкові трансакції, грошово-кредитні потоки, фіскальні механізми) і неринкових (соціальне партнерство, інституціоналізація, консолідація, соціальні інновації) форм.

Одним з об'єктивних складників формування оптимального інституційного середовища є побудова ефективного інституту соціальної справедливості в економічних відносинах. Соціальний зміст даного інституту відображається у формах організації, регулювання та впорядкування загальногосподарського життя і поведінки суб'єктів в економічній сфері. Його економічний зміст представлено у вигляді правил і обмежень економічної поведінки суб'єктів. Інститут соціальної справедливості в економічних відносинах формально визначається як офіційно закріплені правові норми, які регулюють суспільно-економічну поведінку та її допустимі рамки.

Функціонування інституту соціальної справедливості в економічних відносинах обов'язково повинно підтверджуватися демократизацією політичних інститутів (формуванням політичної демократії). У вітчизняній економіці виконання даних умов є вельми проблематичним. Окремі політичні структури демократичні лише за формою. Так, засоби масової інформації часто відстоюють інтереси замовників, надаючи більшості домогосподарств недостовірну, перекохану інформацію, маніпулюючи напрямками їх економічної поведінки в усіх сферах економіки, адже вибір альтернативних ощадних інструментів, фінансових інститутів може бути пов'язаний із відсутністю оперативної та достовірної інформації про них. Також слід зазначити, що малочисельні вільні асоціації та громадські організації фактично не мають впливу на владні структури і відстоюють не стільки специфічні, скільки універсальні цілі. Демократичні за формою, вони, однак, не виконують своїх прямих функцій відповідно до їх природи і змісту діяльності, хоча їх роль у забезпеченні розвитку сектору домогосподарств дуже значима. Так, діяльність організацій із захисту прав споживачів (найбільш популярна серед домогосподарств) сприяє підвищенню рівня економічної грамотності і визначає раціональність попиту з боку сектору домогосподарств, що є однією з умов його розвитку. По аналогії основними напрямками роботи кредитних спілок і спілок вкладників із населення є правова підтримка домогосподарств, правове про-

світництво, роз'яснення питань щодо механізму вкладення грошей, кредитування та низка інших питань. Із боку спілок підприємців – інформаційна підтримка домогосподарств у питаннях самостійної і неформальної зайнятості (особливо у сферах малого та середнього бізнесу). Професійні спілки покликані здійснювати не тільки представлення та вираження, а також і захист соціально-економічних інтересів і трудових прав працівників у моделях стандартної і нестандартної поведінки домогосподарств на ринку робочої сили (непостійної і неповної зайнятості, понаднормової зайнятості працівників). В Україні, незважаючи на погіршення умов праці та зниження рівня життя, вітчизняні домогосподарства проводять незначну кількість колективних акцій організованих профспілками, тоді як в європейських країнах політичні та громадські організації, профспілки ретельно аналізують усі аспекти проектів реформ і доводять їх до відома населення методом організації масових кампаній.

Свідченням демократизації українського суспільства виступає система соціального партнерства як спосіб узгодження протилежних інтересів, механізм вирішення соціально-економічних проблем і регулювання протиріч між класом найманих працівників і класом власників. В Україні зараз відбувається лише становлення такої системи соціального партнерства, функціонування якої дало би змогу знизити ступінь недовіри господарюючих суб'єктів один до одного і сприяло би подоланню пасивності домогосподарств. В європейських країнах уже сьогодні працівникам через колективний договір вдається домогтися дотримання умов праці, соціального забезпечення, оплати праці, тоді як в Україні колективні договори зазвичай розглядають як суто формальний документ, а відповідальність за невиконання його пунктів незначна.

У ході реформування економіки та перетворень у системі суспільних і економічних відносин проявилися і стали постійними багато негативних соціальних явищ. Більшість домогосподарств виявилися неадаптованими до функціонування в нових економічних умовах. Із боку держави не були в потрібний час організовані необхідні структурні елементи суспільної системи, які забезпечили б ефективну державну підтримку домогосподарств у мінливих економічних умовах, не було належним чином врегульовано низку проблем, які впливають на розвиток сектору домогосподарств (питання приватизації, зайнятості, підтримки сімейного підприємництва, функціонування податкової та кредитної систем) [5, с. 170–175].

Нерозробленість теоретико-методологічних та методичних підходів до розгляду сектору домогосподарств як цілісного об'єкта регулятивного впливу призвела до несформованості інституційного базису регулювання його розвитку (системи інструментів, важелів, які б взаємодоповнювали один одного, системи нормативно-правових актів, державних про-

грам), відсутності належної координації цієї роботи. Так, зокрема, аналіз нормативної бази регулювання розвитку сектору домогосподарств свідчить, що на сьогодні вона об'єднує значну кількість законів України, указів Президента, та інших нормативно-правових актів, які створюють певне підґрунтя для врегульованості розвитку домогосподарств [6, с. 19]. Проте низка проблем, пов'язаних з їх життєдіяльністю (веденням індивідуальних підсобних господарств, із взаємовідносинами з іншими суб'єктами ринку в питаннях реалізації продуктів діяльності тощо), залишається поза рамками нормативно-правової урегульованості.

Державні цільові соціальні програми та програми економічного та соціального розвитку як елемент інституційного базису дають змогу усунути проблеми стихійності розвитку економіки, відкоригувати процес економічних і соціальних перетворень, скоординувати діяльність суб'єктів господарювання та забезпечити необхідний результат за умови недовіри ринкових механізмів у сферах доходів домогосподарств, зайнятості їх членів, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та науки. Проте під час аналізу цих програм варто наголосити на низці недоліків, а саме: невизначеності місця у довготерміновій стратегії розвитку країни; нечіткому обґрунтуванні кількісних параметрів результатів; відсутності обґрунтування механізмів реалізації; надмірній концентрації на законотворчій роботі; нечіткості критеріїв оцінки ефективності програми; неконкретності кількості і термінів розроблення проектів нормативно-правових актів.

Економічна самостійність (зниження економічної залежності від держави), включаючи економічну відповідальність, повинна стати нормою для більшості домогосподарств, для розвитку сектору домогосподарств у цілому. Для цього необхідним є забезпечення бездефіцитності бюджету домогосподарств, відповідності рівня споживання рівню доходів, можливості заощаджень на довгострокові цілі, адекватності претензій домогосподарств до державного бюджету у вигляді вимог на отримання соціальних трансфертів тощо. У даний час рівень доходів більшості домогосподарств в Україні не достатній для здійснення споживання і заощаджень інвестиційного характеру. Домогосподарства не орієнтуються на кількісне та якісне зростання потреб (організовані заощадження лише фінансують поточне споживання), тому такі домогосподарства змушені отримувати частину послуг за рахунок державного бюджету або різних фондів. Бідність залишається головною причиною високого ступеня економічної залежності сектору домогосподарств від держави. Це зумовлює націленість їх більшості на економічну залежність від держави, зниження якої можна було розцінювати як позитивне явище.

До традиційних функцій державної політики у період розвитку ринкових відносин додається нова –

економічне, правове й інформаційне сприяння збереженню і росту соціально-інноваційного потенціалу сектору домогосподарств.

Видами соціально-інноваційної діяльності є, наприклад, родинне та сімейне підприємництво, створення і розвиток громадянських структур і недержавних об'єднань, апробація нових форм освіти, охорони здоров'я та ін. Проведений аналіз засвідчує, що результатами такої діяльності стають нові типи робочих місць, а також соціальних та економічних статусів, що змінюють інституціональне середовище й умови життєдіяльності домогосподарств, сприяють активізації їх розвитку та підвищення добробуту.

Окрім цього, інституційною сферою, що впливає на стан сектору домогосподарств як складника економічної системи, є інформаційне, передусім статистичне забезпечення управління розвитком домогосподарств [7, с. 26–27]. Системний підхід до досліджень сектору домогосподарств вимагає застосування різноманітних типів інформації, які надають можливість визначити масштаби та напрями зрушень у структурі і динаміці розвитку даного сектору під різними кутами зору, прямі та приховані причинно-наслідкові зв'язки та фактори найбільш вагомому впливу для їх подальшого застосування під час розроблення ефективної державної політики, тобто досягнення максимального позитивного результату в покращенні становища домогосподарств.

До інститутів, які сприяють розвитку сектору домогосподарств, також можна віднести створені інститути, що сприяють формуванню і реалізації домогосподарств як середнього класу. До них можна віднести передусім інститут інтелектуальної власності, конкуренції, систему відносин між суб'єктами інноваційного підприємництва і безпосередніми виробниками знань та інформації про них. Однак формування активних економічних суб'єктів сектору домогосподарств ускладнене тим, що ці інститути розвинені недостатньо.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що сучасний інституційний простір характеризується такими основними особливостями: високим ступенем нестабільності соціального середовища; послабленням контролю з боку держави над дотриманням

правових норм; упровадженням нових інституційно-правових змін, їх неактуальністю та нелегітимністю для великої частини домогосподарств; інституціоналізацією неформальних і неправових типів соціальної взаємодії; нестабільністю правил господарської діяльності, які часто порушуються.

Аналіз зрізів інституційного забезпечення розвитку сектору домогосподарств (організаційного забезпечення (система суб'єктів регулювання, центри функціональної відповідальності), законодавчої бази, державних цільових програм та інформаційного забезпечення) засвідчив, що в сучасній практиці воно носить фрагментарний характер, стосується окремих сфер розвитку сектору домогосподарств і має недостатньо чітку цільову орієнтацію.

Оцінка інституційного забезпечення розвитку сектору домогосподарств свідчить про загальну інституційну незбалансованість національної економічної системи, що закономірно обмежує здатність сектору домогосподарств до довгострокової економічної поведінки, породжує стрибки споживчих переваг і очікувань, що порушують макроекономічні пропорції. Основними проблемами інституційного забезпечення визначено: високий ступінь нестабільності соціального середовища, недостатня узгодженість центрів функціональної відповідальності між державними органами, інститутами ринкової інфраструктури та громадськими організаціями у питаннях підтримки сектору домогосподарств; наявність нових інституційно-правових змін, які не є оптимальними та легітимними для значної частки сектору домогосподарств; нестабільність правил господарської діяльності, які часто порушуються; інституціоналізацію неформальних і правових типів соціальної взаємодії; недосконалість економічних регуляторів розвитку домогосподарств; недостатнє інформаційне забезпечення процесів прийняття управлінських рішень щодо підтримки домогосподарств; нерозвиненість інститутів, які сприяють розвитку домашнього підприємництва. Розв'язання даних проблем потребує вдосконалення економічного механізму регулювання розвитку сектору домогосподарств, покращення взаємодії державних органів, громадських організацій та інститутів ринкової інфраструктури, інформаційного, зокрема статистичного, забезпечення.

Список літератури:

1. Douglass C. North Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge university press, 1994. – 152 p.
2. Олейник А. Институциональная экономика / А. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
3. Piech K. (ed.), Economic Policy and Growth of Central and East European Countries. London, University College. – London, 2003. – P. 8.
4. Болотіна Є.В. Домогосподарство в умовах інституціоналізації перехідної економіки України / Є.В. Болотіна // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2(16) – С. 30–36.
5. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін: [монографія] / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 528 с.
6. Мельник А., Ціщик Н. Сектор домогосподарств у сучасній економічній системі: теоретичні та емпіричні аспекти / А. Мельник, Н. Ціщик // Вісник ТНЕУ. – 2008. – № 3. – С. 7–21.
7. Мельник А., Ціщик Н. Статистичні оцінки у системі інституційного забезпечення розвитку домогосподарств / А. Мельник, Н. Ціщик // Вісник ТНЕУ. – 2010. – № 3. – С. 24–34.